

การนำสืบทการใช้เงินตามสัญญากู้ยืม

*นิภา สืบกินร

ตามกฎหมายเมื่อเป็นหนี้ระหว่างกันก็ต้องมีการชำระหนี้ตามมา และการชำระหนี้ก็ย่อมอาศัยวัตถุแห่งหนี้เป็นสำคัญ โดยวัตถุแห่งหนี้มีบัญญัติไว้ในมาตรา 195 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์¹

สำหรับในเรื่องการกู้ยืมเงินหากมีการชำระหนี้เป็นเงินแล้ว ภายหลังจะขอสืบพยานว่ามีการใช้หนี้ไปแล้ว การนำสืบการชำระหนี้เงินกู้จะถูกบังคับโดยบทบัญญัติมาตรา 653 วรรค 2 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ซึ่งบัญญัติว่า “ในการกู้ยืมเงินมีหลักฐานเป็นหนังสือนั้นท่านว่าจะนำสืบการใช้เงินได้ต่อเมื่อมีหลักฐานอย่างหนึ่งอย่างใด ลงลายมือชื่อผู้ให้ยืมมาแสดง หรือเอกสารอันเป็นหลักฐานแห่งการกู้ยืมได้เวนคืนแล้ว หรือได้แทงเพิกถอนลงในเอกสารนั้นแล้ว” หมายความว่าถ้ามีการทำสัญญากู้ยืมเงินกันเป็นหลักฐานไว้ ต่อมาผู้กู้ใช้เงินให้ผู้ให้กู้แล้ว ถ้าภายหลังมีการฟ้องร้องเกิดขึ้นอีก ซึ่งแน่นอนว่าผู้กู้จะต้องนำสืบว่าได้ใช้เงินไปแล้ว ผู้กู้จะต้องสืบการใช้เงินโดยสืบตามหลักฐาน

ซึ่งกฎหมายระบุไว้ตามมาตรา 653 วรรค 2 เท่านั้น จะขอสืบพยานนอกเหนือจากนี้ไม่ได้ ตัวอย่างเช่น ก. ยืมเงิน ข. 50 บาทโดย ก. ได้ทำหลักฐานเป็นหนังสือไว้ให้แก่ ข. ด้วย เมื่อครบกำหนดชำระหนี้กู้ยืม ก. ได้นำเงิน 50 บาทมาชำระแก่ ข. แล้ว ภายหลัง ข. จะมาฟ้องร้องให้ ก. ชำระใหม่ (อีกนัยหนึ่ง ข. คิดจะโกง ก.) ก. ต้องสืบพยานว่าได้ใช้เงินให้ ข. ไปแล้ว การสืบพยานนี้ ก. ต้องสืบตามบทบัญญัติมาตรา 653 วรรค 2 คือสืบตามหลักฐานที่ได้ความว่ามีการคืนเงิน และมีลายมือชื่อ ข. หรือสืบพยานว่าหลักฐานการใช้เงินนั้นได้เวนคืนมาสู่ตนแล้ว หรือ ข. ได้แทงเพิกถอนหลักฐานการกู้ยืมเงินนั้นแล้ว ถ้าไม่มีหลักฐานที่กล่าวมาอย่างหนึ่งอย่างใด ก. จะอ้างขอสืบพยานอื่น เช่น พยานบุคคลโดยอ้างว่าขณะตนใช้เงิน ข. นั้น มี ค. และ ง. รู้เห็น จะขอสืบพยานบุคคลอ้าง ค. และ ง. เข้ามาในคดีไม่ได้²

*อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต : นบ. นม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ มาตรา 195 บัญญัติว่า เมื่อทรัพย์ซึ่งเป็นวัตถุแห่งหนี้นั้นได้ระบุไว้แต่เพียงเป็นประเภท และถ้าตามสภาพแห่งนิติกรรม หรือ ตามเจตนาของคู่กรณีไม่อาจจะกำหนดได้ว่าทรัพย์นั้นจะพึงเป็นชนิดอย่างไร ท่านว่าลูกหนี้จะต้องส่งมอบทรัพย์ชนิดปานกลาง

ถ้าลูกหนี้ได้กระทำการอันตนจะพึงต้องทำเพื่อส่งมอบทรัพย์สิ่งนั้นทุกประการแล้วก็ดี หรือถ้าลูกหนี้ได้เลือกกำหนดทรัพย์ที่จะส่งมอบแล้วด้วยความยินยอมของเจ้าหนี้ก็ดี ท่านว่าทรัพย์นั้นจึงเป็นวัตถุแห่งหนี้จำเดิมแต่เวลานั้นไป

² โปรดดูมาตรา 653 วรรค 2 ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประกอบ มาตรา 94 ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง

ที่กล่าวมานั้นคือหนี้กู้ยืมซึ่งมีการชำระหนี้เป็นเงิน แต่ประเด็นเรื่องการชำระหนี้ นอกจากจะชำระกันเป็นเงินแล้ว อาจจะมีการชำระหนี้ด้วยของอย่างอื่นแทนได้ ตามบทบัญญัติมาตรา 321 ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ซึ่งบัญญัติว่า “ถ้าเจ้าหนี้ยอมรับการชำระหนี้อย่างอื่นแทนการชำระหนี้ที่ได้ตกลงกันได้ ท่านว่าหนี้นั้นก็เป็นอย่างอื่นต่อไป” หมายความว่าเมื่อเจ้าหนี้ยอมรับชำระหนี้โดยอื่นแทนการชำระหนี้ที่ลูกหนี้จะต้องชำระตามความผูกพันแห่งมูลหนี้แล้วหนี้นั้นก็ระงับลงทันที ตัวอย่างเช่น ก. ขายม้าเทศออสเตรเลียให้ ข. ตัวหนึ่ง ถ้า ข. ตกลงรับม้าไทย 2 ตัวไว้แทนม้าเทศ ก. เป็นอันหลุดพ้นจากหนี้ เสมือนหนึ่งว่าได้ส่งมอบม้าเทศออสเตรเลียให้แก่ ข. แล้ว³

ประเด็นการกู้ยืมเงินถ้ามีการชำระหนี้ด้วยของอย่างอื่นตามมาตรา 321 ข้างต้น การนำสืบการใช้เงินจะไม่ถูกบังคับตามมาตรา 653 วรรค 2 กล่าวคือ ผู้กู้สามารถขอสืบพยานบุคคลตามมาตรา 94 ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งเพื่อพิสูจน์ว่าตนได้ใช้หนี้ตามสัญญากู้ยืมเงินแล้ว⁴

ประเด็นที่ควรพิจารณาต่อไปคือแล้วอะไรบ้างที่เป็นการชำระหนี้ด้วย ของอย่างอื่นซึ่งสามารถสืบพยานบุคคลได้ว่าการใช้เงินกันไปแล้ว ประเด็นนี้จำเป็นต้องศึกษาจากแนวคำพิพากษาศาลฎีกา ซึ่งสามารถพิจารณาได้ดังนี้

1. การชำระหนี้เงินกู้ด้วยเช็ค

ศาลฎีกาวินิจฉัยว่าการชำระหนี้เงินกู้ด้วยเช็คถือเป็นการชำระหนี้ด้วยของอื่น จึงไม่ตกอยู่ภายใต้บทบัญญัติมาตรา 653 วรรค 2

คำพิพากษาศาลฎีกา 767/2505 การชำระหนี้เงินกู้ด้วยเช็ค เป็นการชำระหนี้ด้วยการออกตัวเงินตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 321 วรรค 3 ย่อมถือได้ว่าเป็นการชำระหนี้โดยอื่นซึ่งมิใช่การชำระหนี้ด้วยเงิน ฉะนั้นแม้ว่าการชำระหนี้เงินกู้นั้นจะไม่มีหลักฐานเป็นหนังสือตามมาตรา 653 ศาลก็ยอมรับฟังพยานบุคคลที่น่าสืบในเรื่องการชำระหนี้หนี้ได้⁵

อย่างไรก็ดีมีคำพิพากษาศาลฎีกา 475/2543 วินิจฉัยว่า การที่จำเลยเป็นผู้ลงลายมือชื่อในเช็คเบิกเงินจากธนาคารเอง เมื่อได้รับเงินแล้วจึงมอบเงินแก่ภริยาโจทก์ เป็นการชำระหนี้เงินกู้ยืมด้วยเงินตามมาตรา 653 วรรค 2 มิใช่เป็นการชำระหนี้ด้วยเช็คตามมาตรา 321 เมื่อจำเลยไม่มีหลักฐานเป็นหนังสืออย่างใดอย่างหนึ่งลงลายมือชื่อผู้ให้ยืมหรือโจทก์มาแสดงจำเลยจะนำสืบการใช้เงินดังกล่าวมิได้⁶

2. การชำระหนี้เงินกู้โดยโอนที่ดินตีใช้นี้

ศาลฎีกาวินิจฉัยว่าไม่อยู่ในบังคับมาตรา 653 วรรค 2

³อุทธรณ์สำหรับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1-2 ฉบับกรรมาญกฎหมาย 27 กุมภาพันธ์ 2468
เนื่องในโอกาสครบรอบ 100 ปี พระยามานวราชเสวี 18 กันยายน 2533, หน้า 113

⁴โปรดดู มาตรา 94 ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งประกอบ

⁵มหาชัย ศรีทองกลาง, คำอธิบายกฎหมายการกู้ยืมเงิน, สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2541, หน้า 46-49

⁶คำพิพากษาศาลฎีกา 1084/2510, 182/2518, 2915/2524 ซึ่งศาลฎีกาวินิจฉัยตามฎีกา 767/2505 ประกอบ

⁷ข้อสังเกต กรณีนี้เป็นเรื่องจำเลยลงลายมือชื่อในเช็คเบิกเงินจากธนาคารเอง มิใช่สั่งธนาคารจ่ายเช็คให้แก่โจทก์ จึงอยู่ในบังคับมาตรา 653 วรรค 2 เป็นคนละกรณีกับการชำระหนี้ด้วยเช็คที่สืบพยานบุคคลได้

คำพิพากษาฎีกา 1178/2510 วินิจฉัยว่า การชำระหนี้เงินกู้ด้วยการโอนที่ดินให้เจ้าหนี้ เป็นการชำระหนี้เป็นอย่างอื่นซึ่งมิใช่การชำระหนี้ด้วยเงินตามมาตรา 321 แม้จะมีได้มีหลักฐานการชำระหนี้เป็นหนังสือตามมาตรา 653 ศาลก็รับฟังพยานบุคคลที่น่าสืบในเรื่องการชำระหนี้ไม่ได้ เมื่อโอนที่ดินชำระหนี้เงินกู้แล้วหนี้้นั้นก็ระงับไป และมีคำพิพากษาฎีกา 1582/2524 วินิจฉัยตามแนวเดียวกัน

3. การชำระหนี้เงินกู้โดยการโอนเงินทางโทรเลข

คำพิพากษาฎีกา 2965/2531

การกู้ยืมเงินมีหลักฐานเป็นหนังสือจะนำสืบการใช้เงินได้ ต่อเมื่อมีหลักฐานเป็นหนังสือลงลายมือชื่อผู้ให้ยืมมาแสดง หรือเอกสารอันเป็นหลักฐานแห่งการกู้ยืมได้เวนคืนแล้ว หรือได้แทงเพิกถอนลงในเอกสารนั้นแล้วตามมาตรา 653 วรรค 2 การที่จำเลยโอนเงินทางโทรเลขเข้าบัญชีของโจทก์ไม่เข้าบทบัญญัติดังกล่าว แต่เป็นการชำระหนี้เป็นอย่างอื่นซึ่งโจทก์ในฐานะเจ้าหนี้ได้ยอมรับแล้ว

4. การชำระหนี้เงินกู้โดยการโอนเงินทางโทรศัพท์

คำพิพากษาฎีกา 6028/2539

จำเลยโอนเงินทางโทรศัพท์เข้าบัญชีโจทก์เพื่อชำระหนี้เงินกู้ ไม่ต้องด้วยมาตรา 653 เมื่อโจทก์ยอมรับหนี้เงินกู้จึงระงับลง

5. การชำระหนี้เงินกู้โดยการโอนเงินทางไปรษณีย์

คำพิพากษาฎีกา 5590/2540

หนังสือสัญญากู้เงินพิพาททั้งสองฉบับเป็นเอกสารที่แท้จริง และจำเลยได้ชำระหนี้รายพิพาทแก่โจทก์แล้วเป็นเงิน 323,000 บาท โดยใช้วิธีส่งเงินทางไปรษณีย์ธนาคารนัดไปให้โจทก์ และโจทก์ได้รับแล้ว ถือได้ว่าโจทก์ยอมรับการชำระหนี้เป็นอย่างอื่นแทนการ

ชำระหนี้ที่ได้ตกลงกันไว้ อันเป็นผลให้หนี้ระงับไปตามมาตรา 321 วรรค 1 กรณีมิใช่เป็นการนำสืบการใช้เงินโดยไม่มีหลักฐานเป็นหนังสือลงลายมือชื่อโจทก์มาแสดงซึ่งต้องห้ามมิให้นำสืบตามมาตรา 653 วรรค 2

6. การชำระหนี้โดยโอนเงินทางธนาคาร

คำพิพากษาฎีกา 230/2542

การที่จำเลยโอนเงินทางธนาคารเข้าบัญชีของโจทก์ ที่ธนาคาร โจทก์เองก็ยอมรับว่าจำเลยได้โอนเงินเข้าบัญชีโจทก์จริง จึงเป็นการชำระหนี้เป็นอย่างอื่นซึ่งโจทก์ในฐานะเจ้าหนี้ได้ยอมรับแล้วย่อมทำให้หนี้กู้ยืมรายพิพาทระงับสิ้นไปตามมาตรา 321 วรรค 1 กรณีมิใช่เป็นการนำสืบการใช้เงินโดยไม่มีหลักฐานเป็นหนังสือลงลายมือชื่อโจทก์ผู้ให้กู้ยืมมาแสดงซึ่งต้องห้ามมิให้นำสืบตามมาตรา 653 วรรค 2

7. การชำระหนี้เงินกู้โดยมอบบัตรถอนเงิน

อัตโนมัติให้ไปถอนเงิน

คำพิพากษาฎีกา 4643/2539 ล.ทำสัญญากู้เงินจากโจทก์ 2 ครั้ง และได้มอบสมุดคู่ฝากบัญชีเงินฝากออมทรัพย์และบัตรถอนเงินอัตโนมัติไว้กับโจทก์โดยมีข้อตกลงให้โจทก์นำสมุดคู่ฝากบัญชีเงินฝากออมทรัพย์และบัตรถอนเงินอัตโนมัติดังกล่าวไปเบิกเงินจากธนาคารเพื่อหักชำระหนี้เงินกู้ได้ แม้การใช้เงินกู้จะไม่มีหลักฐานเป็นหนังสืออย่างหนึ่งอย่างใดลงลายมือชื่อผู้ให้ยืมมาแสดงหรือเอกสารอันเป็นหลักฐานแห่งการกู้ยืมได้เวนคืนแล้วหรือได้แทงเพิกถอนลงในเอกสารนั้นแล้วตามมาตรา 653 วรรค 2 แต่การที่โจทก์ได้รับมอบสิทธิในการเบิกเงินจาก ล. โดยนำบัตรถอนเงินอัตโนมัติไปถอนเงินจากบัญชีเงินฝากออมทรัพย์ของ ล. ที่เปิดไว้กับธนาคารผ่านเครื่องถอนเงินอัตโนมัติของธนาคารนั้น ถือได้ว่าเป็นการชำระหนี้เป็นอย่างอื่น ซึ่งโจทก์ในฐานะเจ้าหนี้ได้ยอมรับแล้วตามมาตรา 321 วรรค 1

8. การหักกลบลบหนี้

คำพิพากษาฎีกา 4818//2531

ผู้ตายกู้ยืมเงินโจทก์โดยทำสัญญากู้ไว้ เมื่อหนี้ถึงกำหนดผู้ตายได้โอนขายที่ดินบางส่วนให้โจทก์เป็นการหักกลบลบหนี้ ดังนี้ผู้ตายยอมหลุดพ้นจากหนี้ตามสัญญาภู่นั้น การนำสืบถึงการหักกลบลบหนี้ดังกล่าวไม่จำเป็นต้องมีหลักฐานการชำระหนี้ตามมาตรา 653 วรรค 2

จากทั้งหมดที่กล่าวมาคือตัวอย่างที่ศาลฎีกาวางแนวบรรทัดฐานของหลักกฎหมายว่าเป็นการชำระหนี้เป็นอย่างอื่น อันมีผลทางกฎหมายทำให้ผู้กู้สามารถนำพยานบุคคลสืบถึงการใช้จ่ายเงินเพื่อพิสูจน์ว่าตนได้ชำระหนี้กู้ยืมแล้ว โดยไม่ถูกบังคับตามมาตรา 653 วรรค 2 และเมื่อพิจารณาประกอบมาตรา 94 ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง เรื่องการรับฟังพยานบุคคลเปลี่ยนแปลงแก้ไขพยานเอกสารนั้น ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่าการพิจารณากฎหมายวิธีสบัญญัติโดยเฉพาะมาตรา 94 ซึ่งเป็นมาตราที่ค่อนข้างยากในการปรับข้อกฎหมายกับข้อเท็จจริงว่าอย่างไรต้องห้ามตามกฎข้อบังคับหรืออยู่นอกกฎข้อบังคับ หรือเข้าข้อยกเว้นตามมาตราดังกล่าว แท้จริงหลักการอย่างหนึ่งก็คือการจะวินิจฉัยมาตรา 94 ได้ก็ต้องยึดหลักตามกฎหมายสารบัญญัติเป็นที่ตั้ง หรืออีกนัยหนึ่งกฎหมายบัญญัตินี้จะต้องแปลความให้สอดคล้องกับกฎหมายสารบัญญัติตัวอย่างเช่นในวรรค 1 ของมาตรา 94 บัญญัติว่าเมื่อใดมีกฎหมายบังคับให้ต้องมีพยานเอกสารมาแสดง แม้อีกฝ่ายหนึ่งจะยินยอมก็ห้ามศาลรับฟังพยานบุคคลเมื่อนำสืบแทนพยานเอกสาร หรือขอสืบพยานบุคคลเพื่อประกอบข้ออ้างว่ามีข้อความเพิ่มเติมตัดทอนเปลี่ยน

แปลงแก้ไขข้อความในเอกสารนั้น และในเรื่องกู้ยืมเงินมาตรา 653 วรรค 2 ก็บัญญัติเป็นหลักว่าถ้ามีหลักฐานการทำสัญญากู้ยืมเงินกันเป็นหนังสือจะนำสืบการใช้เงินได้ก็ต้องสืบตามหลักฐานนั้น แต่ถ้าเป็นการใช้หนี้เป็นอย่างอื่นที่ไม่ใช่เงิน ผู้กู้สามารถนำสืบถึงการใช้หนี้เป็นอย่างอื่นได้ ไม่เข้ามาตรา 653 วรรค 2 ก็คืออยู่นอกกฎข้อบังคับมาตรา 94 นั่นคือสืบพยานบุคคลได้

สาเหตุที่เป็นเช่นนี้มีผู้วิเคราะห์ว่าแนวโน้มของศาลฎีกาจะพยายามตีความมาตรา 653 ว่าต้องเป็นการชำระหนี้เงินกู้ด้วยเงินเท่านั้น เพราะเงินเป็นตราสารที่เปลี่ยนมือได้ง่ายสุด เมื่อไปตกอยู่กับใครก็ไม่แตกต่างกัน พิสูจน์ได้ยากกว่าเป็นเงินของผู้ที่ชำระหนี้ให้ การนำสืบการใช้เงินของผู้กู้จึงต้องมีหลักฐานที่แน่ชัดเสียก่อน พยานบุคคลเป็นเรื่องเชื่อได้ยากที่จะนำมาพิสูจน์ แต่ถ้าเป็นการชำระหนี้ด้วยของอย่างอื่นยังมีหลักฐานยืนยันการชำระหนี้ได้ ถ้าจะสืบพยานบุคคลประกอบก็ไม่ได้เสียหายอย่างใดแต่จะเป็นการยืนยันถึงการชำระหนี้ได้ด้วยซ้ำไป⁸

นอกจากเหตุผลดังกล่าวผู้เขียนยังเห็นต่อไปว่ากรณีการชำระหนี้เป็นอย่างอื่นนั้นเมื่อผู้กู้ไปชำระหนี้กู้ยืมแล้วก็คงจะไม่ได้คำนึงถึงหลักฐานสัญญาที่ยืมที่ทำกันไว้เดิมหากภายหลังมีการฟ้องร้องกันอีกตามสัญญาเดิมที่ผู้กู้นำมาอ้าง (กรณีที่ผู้ให้กู้นำมาฟ้องอีกครั้งจะด้วยเหตุใดก็ตาม) หลักฐานอันนั้นแน่นอนย่อมไม่ได้มีการแพ่งเพิกถอนหรือเวนคืนอย่างใด เมื่อผู้กู้ไม่ได้ปฏิบัติตามมาตรา 653 วรรค 2 ก็สมควรให้เขามีโอกาสสืบพยานบุคคลต่อไปว่ามีชำระหนี้ด้วยของอย่างอื่นตามสัญญากู้ยืมไปแล้ว

⁸ไพฑูริศ เอกจริยกร, ศ.ดร., คำอธิบายกฎหมายจำนองงาน จำทำของ รับชน ยิม ผาทรพย์ เจ้าสำนักโรงแรม, สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2542, หน้า 395

สุดท้ายบทวิเคราะห์เรื่องนี้ยังไม่จบสิ้นดีเพราะประเด็นที่สำคัญอีกประการคืออะไรบางอย่างที่เป็นเรื่องการชำระหนี้ด้วยของอื่น ตัวอย่างที่ยกมาจากแนวคำวินิจฉัยของศาลฎีกาทั้ง 8 ประการนี้เป็นการวางแนวการชำระหนี้ด้วยของอื่นตามสัญญากู้ยืมเงิน แต่ปรากฏการณ์ใหม่ๆ อันสืบเนื่องมาจากวงจรธุรกิจและสภาพสังคมที่พัฒนาไปรวดเร็วทำให้เราแน่ใจว่า

หลักการชำระหนี้ด้วยของอื่นตามสัญญากู้ยืมเงินคงยังไม่จบสิ้นเพียงนี้ แต่จะต้องเป็นหน้าที่ของนักกฎหมาย ศาลฎีกาและผู้ใช้กฎหมายทุกท่านที่จะต้องพบและตอบคำถามแก่ประชาชนในสังคม เพื่อตีความและบังคับใช้กฎหมายให้สอดคล้องกับสภาพสังคมและความซับซ้อนทางธุรกิจที่เกิดขึ้นต่อไป

บรรณานุกรม

- กำธร พันธูลภ. คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหนี้. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2525
- จิต เศรษฐบุตร. หลักกฎหมายแพ่งลักษณะนิติกรรมและหนี้. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542
- ปิติกุล จีระมงคลพาณิชย์. คำอธิบายกฎหมายลักษณะพยานว่าด้วยพยานเอกสาร. กรุงเทพฯ : วิญญูชน, 2544.
- ไพฑูริจิต เอกจริยกร. คำอธิบายกฎหมายจ้างแรงงาน จ้างทำของ รับขน ยืม ฝากทรัพย์ เจ้าสำนักโรงแรม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : วิญญูชน, 2542.
- มหาชัย ศรีทองกลาง. คำอธิบายกฎหมายกู้ยืมเงิน. กรุงเทพฯ : วิญญูชน, 2541.
- อุทธรณ์สำหรับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 1-2 ฉบับกรรมาร่างกฎหมาย (27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2468). กรุงเทพฯ : [ม.ป.ส.], 2533.